

NĚKTERÉ VÝSLEDKY ŘEŠENÍ VÝZKUMNÉHO PROJEKTU „KOMPARATIVNÍ PROFESIOGRAFIE STŘEDOEVROPSKÉHO UČITELE“

MILENA KURELOVÁ

Anotace: *Autorka prezentuje některé vybrané výsledky řešení akčního výzkumu nazvaného „Komparativní profesiografie středoevropského učitele“, a to především identifikaci učiteli-respondenty realizovaných profesních činností, jejich kategorizaci, proporcionalitu a komparaci u učitelů na 1. a 2. stupni ZŠ a ve středních školách v České, Slovenské a Polské republice.*

V návaznosti na svá sdělení na III. a V. konferenci ČAPV a zejména pak na publikovaný příspěvek ve sborníku z V. konference ČAPV, konané v r. 1997, nazvaný „Analýza profesionálních činností učitelů – příprava k mezinárodní komparaci“, v němž byly publikovány výsledky první etapy řešení výzkumného projektu, seznámím Vás v této stati zejména se závěry další fáze výzkumu.

Za nejvýznamnější přínos naší výzkumné sondy do soudobého školního dění pokládáme relativně bohaté poznatky o konkrétních profesních aktivitách učitelů základních a středních škol, o tom, co vlastně současný učitel dělá, co je v daných podmínkách hlavní náplní jeho povolání, co mu brání pracovat lépe. (Blížkovský a kol., 2000, s.82.)

Profesní činnosti učitelů-respondentů byly podle instrukce zachyceny pomocí autosnímkování v týdenních záznamech (TZ), a to u 160 učitelů 1., 2. a 3. stupně v ČR; snímkovali jeden týden, tj. 7 dnů, včetně sobot a nedělí (kdy se např. připravovali na výuku nebo vedli zájmové kroužky apod.). Pomocí TZ jsme jen v České republice zachytili celkem 1120 dnů běžné práce učitelů. Výzkum probíhal v letech 1995-1998 (předvýzkum v r. 1994).

Aby bylo možno analyzovat, srovnávat a měřit rozmanitou každodenní činnost učitelů, bylo nutno ji homogenizovat a převést na přehledný počet kategorií, z nichž každá představuje trs příbuzných činností. Konkrétní zjištěné činnosti jsme podle jejich podstaty a smyslu členili do osmi kategorií (blíže viz tabulka č.1).

Tabulka č.1: Základní kategorizace profesních činností učitelů

IA	vyučování
Ib	další služba ve škole, pohotovost, dozor
Ila	činnosti doučovací, nápravná cvičení
Ilb	zájmové kroužky
III	příprava na vyučování, opravy žákovských prací, zhotovování a udržování pomůcek
IV	participace na správě a samosprávě školy, pedagogické porady svolané vedením školy, pedagogické porady a konzultace s jinými učiteli, vychovateli, poradci, lékaři atd.
V	spolupráce s rodiči
VI	veřejná činnost učitele (osvětová, sociální, ekologická a jiná)
VII	studium, sebevzdělávání
VIII	učitelská agenda, administrativa a jiné činnosti

(Blížkovský a kol., 2000, s.83)

Souhrnné rekapitulační tabulky, přehledy a histogramy kategorizovaných činností umožňují analyzovat, hodnotit a srovnávat pracovní náplň u téhož učitele v různých dnech, u různých učitelů v daném čase, zjišťovat průměrné hodnoty i zvláštnosti učitelů různých aprobací, stupňů, škol i států.

Základní metodou výzkumu byla pedeutologická komparativní profesiografie. Projekt se zaměřil na koncepční systémové řešení se zřeteli kvalitativními v popředí (Blížkovský, Kučerová, 2000, s.67-68).

Profesiografická metoda – časové snímky profesionálních činností našich respondentů (autosnímkování) – nám poskytla potřebné údaje, které po zpracování podávají podrobný obraz respondenty-učiteli vykonávaných činností; tento obraz může být jedním z východisek k inovaci jejich vzdělávání. Použitá profesiografická metoda spočívá v popisu a rozboru profesních činností, v plastické a konkrétní modelaci profese (Kurelová, 1998, s.12-13).

Připomínám, že základní a výchozí technikou sběru dat byl profesiografický „časový snímek“, tj. záznam profesních učitelských aktivit během jednoho týdne, provedený dobrovolně spolupracujícími učiteli (za vedení spoluřešitelů) – metoda autodeskripce podle instrukce (zkráceně: týdenní záznam, TZ); dalšími technikami, které mají funkci dopňující a verifikující, byly dotazník pro učitele, DU a anketa expertů, E. K metodologickým rizikům a snaze předejít jim viz

poznámky v monografii Blížkovský, Kučerová, Kurelová a kol., 2000, s.68-69.

V následující části příspěvku zachycuji v tabulce č.2 srovnání základních údajů o řešitelích a respondentech v České, Polské a Slovenské republice.

Tabulka č. 2: Srovnání základních údajů o řešitelích a respondentech

	ČR	SR	PR	Celkem
Počet zaznamenaných				
- pracovních týdnů	160	177	134	471
- pracovních dnů	1120	1239	938	3297
Počet zpracovaných dotazníků	142	247	200	589
Počet expertiz	4	3	2	9
Počet řešitelů z řad dobrovolně spolupracujících pedagogů a expertů	19	12	17	48
Počet řešitelů a respondentů z řad dobrovolně spolupracujících učitelů ZŠ a SŠ	302	424	334	1060
Celkový počet řešitelů, spoluřešitelů a respondentů	321	436	351	1108

Komparaci rozsahu, struktury a proporcí profesních činností učitelů zachycuje tabulka č.3.

Tabulka č.3: Srovnání profesních činností učitelů

Kategorie	ČR	SR	PR	Celkem
Rozsah, struktura a proporce profesních činností (v %, celkem = 100%)				
Ia Výuka	36,99	44,30	45,38	42,22
Ib Další služba škole	11,37	8,30	3,53	7,73
Výchovně vzdělávací činnosti mimo povinnou výuku a úvazek				
Ila doučování	0,75	3,80	1,91	2,15
Ilb vedení zájmových činností	1,77	1,90	5,52	2,06
III Příprava na výuku	34,31	24,60	24,62	27,84
IV Participace na správě a samosprávě školy, porady, konzultace	2,27	2,60	1,95	2,27
V Spolupráce s rodiči	1,83	0,90	1,91	1,54
VI Veřejná činnost	1,10	0,91	0,85	0,95
VII Studium, sebevzdělávání	6,17	6,00	4,80	5,65
VIII Učitelská agenda, administrativa aj.	3,44	6,50	2,59	4,17

POŘADÍ ČINNOSTÍ PODLE ROZSAHU				
1. – I. Školní výuka a služba	48,36	52,60	48,91	49,95
2. – III. Příprava na výuku (hlavně mimo pracoviště)	34,31	24,60	24,62	27,84
I+III Nejčastější činnosti celkem	82,67	77,20	73,53	77,80
3. – II., IV., V., VI., VII. A VIII. Další méně časté profesní činnosti celkem	17,33	22,80	26,47	22,20
Celková průměrná pracovní doba za týden (hodin a minut)	45h12'	41h 48'	39h 15'	42h 15'
Z toho v sobotu a v neděli cca	2h 30'	2h 08'	3h 32'	
Doplňující údaj o časové náročnosti cest do školy a zpět týdně	4h 30'	3h 53'	4h 02'	4h 25'

Jak vyplývá z údajů uvedených v tabulce č.3, celkové zatížení učitelů třemi prvními uvedenými a nejfrekventovanějšími činnostmi (výuka + příprava na výuku a další nezbytné služební povinnosti ve škole) přesahuje již 82% jejich pracovní doby, jak je uvedeno v závěrečné monografii z našeho výzkumu (podrobněji viz Bližkovský, Kučerová, Kurelová a kol., 2000, s.90 a následující), takže ostatním činnostem je učitelé věnováno velmi málo času, a to včetně jejich dalšímu vzdělávání.

V TZ našli učitelé-respondenti kromě jiného také výzvu, aby uvedli tři hlavní přednosti a tři největší nedostatky učitelského povolání tak, jak je sami vidí. Výsledky v České republice zachycují tabulky č. 4 a 5.

Tabulka č.4: Přednosti učitelské profese celkem (1., 2., a 3. stupeň; dle TZ)

Pořadí	Přednosti	Počet	%	%preferencí
1.	Práce s dětmi a s mládeží	105	26,00	65,63
2.	Prázdniny	81	20,05	50,62
3.	Různorodá, tvořivá činnost	64	15,84	40,00
4.	Pracovní doba; její výhodný začátek	62	15,35	38,75
5.	Uspokojení z práce	37	9,16	23,13
6.	Nutnost či možnost sebevzdělávání	16	3,96	10,00
7.	Podíl na vzdělávání budoucí generace	14	3,46	8,75
8.	Samostatné rozhodování, seberealizace	13	3,22	8,12
9.	Příjemné prostředí	12	2,97	7,50
	Celkem	404	100,00	

Učitelé všech tří stupňů se ve svých odpovědích vzácně shodují. Odchytky jsou nepatrné. Tak na 1. stupni si 3 respondenti nejvíce cení kontaktu a práce s mladými lidmi, na 2. stupni 11 respondentů uspokojuje snaha rozvíjet osobnosti. Na 3. stupni 3 respondenti si cení možnosti více se věnovat i vlastním dětem, 2

možnosti svobodného působení na studenty a 2 si cení známé zkušenosti, že mezi mladými „člověk nestárne“.

Nedostatky učitelé profese prožívají učitelé na školách všech tří stupňů obdobně. Snad jde jen o jiné vyjádření nespokojenosti se stávající koncepcí školství, když si 5 respondentů na 1.stupni stěžuje na „sestupnou úroveň školství“ a na „nedocenenou práci“. Na 2.stupni 6 respondentů žehrá na špatnou informovanost veřejnosti a 3 poukazují na nulovou možnost profesního růstu. Nepříznivé zásahy do osobního volna pociťuje 9 respondentů na 2.stupni, také na 3.stupni si stěžují na problémy s uvolňováním. Další 3 respondenti kritizují zbytečně velkou administrativu.

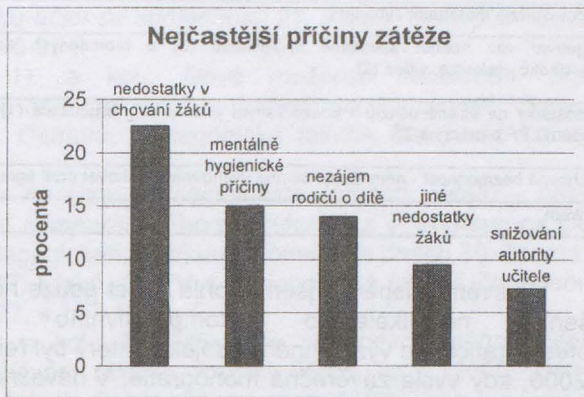
Nadměrná psychická zátěž je všeobecně pociťována jako stresující faktor. V některých odpovědích najdeme pokusy o specifikaci učitelského stresu. Tak 4 respondenti na 1.stupni uvádějí mezi stresující faktory nutnost stále pozornosti a odpovědnosti. 5 respondentů na 2.stupni uvádí konflikt nadměrné odpovědnosti a malé pravomoci učitele, další 3 si stěžují na neutěšené vztahy mezi dětmi a na vzrůstající agresivitu. Osm respondentů na SŠ připomíná obecně známé deformující vlivy učitelé profese na psychiku, 6 se pozastavuje nad zhoršující se úrovní žáků a nad jejich agresivitou. Tabulka č.5 zachycuje nedostatky učitelé profese očima 160 respondentů-učitelů.

Tabulka č.5: Nedostatky učitelé profese celkem (1., 2., a 3. stupeň; dle TZ)

Pořadí	Nedostatky	Počet	%	% preferenci
1.	Nizké finanční ohodnocení	120	36,25	75,00
2.	Malá společenská prestiž	89	26,89	55,62
3.	Velká psychická zátěž, stres	64	19,33	40,00
4.	Špatná koncepce školství	21	6,34	13,12
5.	Málo pomůcek, špatné vybavení školy	14	4,23	8,75
6.	Časová náročnost na kvalitní přípravu	13	3,93	8,12
7.	Fixace dovolené na prázdniny	10	3,02	6,25
	Celkem	331	100,00	

Následující graf na obrázku č.1 zachycuje nejčastější příčiny zátěže tak, jak je vidí sami učitelé.

Graf č.1:

O mimořádné zátěži v učitelském povolání vypovídá podrobněji tabulka č.6.

Tabulka č.6: Mimořádná zátěž v učitelství v ČR

Pořadí		celkem	%
1.	nedostatky v chování žáků - drzost, nekázeň, zhoršující se chování žáků (28); agresivita a šikana (11); jiné charakterové vady žáků, např. arogance, závist, špatný postoj k povinnostem (4); malá sebekritičnost (1); nesprávný systém hodnot (3); nevyvíjené společenské a kulturní návyky, vulgární řeč (3)	50	22,52
2.	mentálně hygienické příčiny -velký počet žáků ve třídě (6); náročnost (5); velké nároky na koncentraci pozornosti učitele (5); zvyšování úvazků, velký počet hodin (4); stres, spěch (1); dozor (4); hlasová zátěž (2); hluk (2); málo času na odpočinek (3); stísněné prostory (1)	33	14,86
3.	nezájem rodičů o dítě, o školu a špatná spolupráce rodičů s učitelem (26); nutnost napravovat výchovnou zanedbanost na úkor učení (3); nekompetentní zasahování rodičů do činnosti školy, i finančních (2)	31	13,96
4.	jiné nedostatky žáků - špatná pozornost (3); nízký intelekt (1); malá aktivita (1); snižující se vědomosti (1); žáci vyžadující mimořádná školská zařízení (4); nezájem o vzdělání a učení (11)	21	9,46
5.-6.	nedostatky MŠMT-nekoncepčnost, živelnost (11); nezájem (2); stále změny (4)	17	7,66
5.-6.	snižování autority učitele ve společnosti, jeho stálá kritika	17	7,66
7.	nedostatky v učebnicích - nevhodné (2); nedostatek učebnic a metodických pomůcek (5), velké množství učebnic (4), finanční nedostupnost učebnice (1)	12	5,40
8.	zbytečná a nadměrná administrativa (7); byrokracie (2)	9	4,05

9.	špatné platové podmínky (7); rovnostářství (1)	8	3,60
10.	nedostatky v osnovách (4) a standardech (2); formách práce (1)	7	3,15
11.	nedostatečné materiální vybavení	7	3,15
12.	negativní vliv hodnot současné společnosti (3) a hromadných sdělovacích prostředků - televize, videa (2)	5	2,25
13.	nedostatky na straně učitelů - konzervativní přístup (3); feminizace (1); nezájem studentů PF o práci na ZŠ	4	1,80
14.	výchovná bezmocnost - nemožnost účinně výchovně zasahovat proti agresivitě (1)	1	0,45
	Celkem	222	100,00

Ve svém příspěvku jsem mohl uvést pouze některé z výsledků řešení několikaletého komparativního pedeutologicko-profesiografického výzkumného projektu, který byl řešen od r. 1994 do r. 2000, kdy vyšla závěrečná monografie. V návaznosti na dosažené výsledky pokračujeme (Kurelová, Krejčí, Kučerová a kol.) v řešení výzkumného projektu FRVŠ na rok 2000 nazvaného „Profesiografie střeoevropského učitele a inovace vzdělávání učitelů“; dále řešíme dílčí výzkumný úkol nazvaný „Využití výsledků profesiografie učitelů základních a středních škol při hledání nových možností vzdělávání učitelů pro 21. století“ (Kurelová, Krejčí a kolektiv), který je součástí řešení hlavního IVZ CEZ: J09/98:174500001 nazvaného „Nové možnosti vzdělávání učitelů, vychovatelů a dětí pro učící se společnost 21. století, jehož zodpovědnou řešitelkou je Doc. PhDr. Hana Kantorková, CSc.

„Pokusy o dílčí, natož systémové reformy potvrdily, že *nové koncepce učitelského vzdělávání i učitelství nemohou být efektivní, nebudou-li vycházet z ověřených reálných požadavků učitelské profese, z kritické evaluace školní pedagogické praxe, z celkové výchovně-vzdělávací situace naší soudobé i budoucí společnosti, z jasného vědomí toho, co býti má*“ (Blížkovský, Kučerová, 2000, s.60).

Autorka příspěvku děkuje za spolupráci paní prof. PhDr. St. Kučerové, CSc., panu prof. PhDr. B. Blížkovskému, CSc., a panu doc. PhDr. Vl. Krejčímu, CSc.

Literatura:

- (1) Blížkovský, B., Kučerová, S., Kurelová, M. a kol.: *Středoevropský učitel na prahu učící se společnosti 21. století*. Brno, Konvoj 2000. ISBN 80-85615-95-9
- (2) Kantorková, H. a kol.: *Nové možnosti vzdělávání učitelů, vychovatelů a dětí pro učící se společnost 21. století*. Výzkumné projekty IVZ. Ostrava, Pedagogická fakulta Ostravské univerzity 1998, 1999.
- (3) Kurelová, M.: *Analýza profesionálních činností učitelů – příprava k mezinárodní komparaci*. Sborník referátů z V. konference České asociace pedagogického výzkumu konané ve dnech 30. června a 1. července 1997. Plzeň, ČAPV a Pedagogická fakulta Západočeské univerzity 1997, s.167-176.
- (4) Kurelová, M. a kol.: *Profesiografie středoevropského učitele a inovace vzdělávání učitelů*. Projekt FRVŠ na r. 2000. Ostrava, Pedagogická fakulta Ostravské univerzity 1999.
- (5) Kurelová, M.: *Učitelská profese v teorii a v praxi*. Ostrava, Pedagogická fakulta Ostravské univerzity 1998, 102 stran + přílohy. ISBN 80-7042-138-X
- (6) Kurelová, M. (spoluautoři Krejčí, V. a kol.): *Využití výsledků profesiografie učitelů základních a středních škol při hledání nových možností vzdělávání učitelů pro 21. století*. Projekty dílčího úkolu IVZ. Ostrava, Pedagogická fakulta Ostravské univerzity 1999, 2000.

AUTOR – KONTAKT:

Doc. PhDr. Milena Kurelová, CSc.

katedra pedagogiky

Pedagogická fakulta

Ostravská univerzita

Reální 5

Ostrava 1

Tel.: (069) 6160 474, 6714 231

E-mail: kurelova@osu.cz